
історія людства

Це було за тих незабутніх днів, коли вперше в нашій організації пролунало „від куцака до Маркса“, коли стіни зарясніли геніальним гаслом „Вчись навчаючи, — навчаючись, навчай“.

— Ти інтелігентний хлопець, — сказав мені Олекса. — Твій батько палітурник. У вас у хаті завжди було багато книжок, а добру пам'ять ти маєш. Тобі доведеться читати лекції з первісної культури...

Я вже рік, як не жив удома, а зустрічаючись на вулиці з батьком, завертав у найближчі ворота. Не те, щоб я його боявся. Мені просто не хотілося з ним зустрічатися, бо через те, що він був палітурник і користувався з найманої праці, мене в комсомолі називали інтелігентним хлопцем і завжди доручали робити такі речі, від яких крутиться голова, а очі рогом вилазять на лоба.

Щодо моєї пам'яті, то яка б вона не була феноменальна, а пам'ятати хоч одного рядка з книжок непрочитаних я не міг, хоч як і хотів би. Я завжди цікавився Фенімором Купером і комплектами „Навколо світу“ та „Всесвітньої панорами“, більше ніж первісною культурою, і це був перший випадок, коли мені довелося щільно підійти до цього питання.

В голову мені приходили еретичні думки, я вагався і не міг вирішити — що корисніше було викладати моїм товаришам з четвертого держмлина і механічних майстерень — проблеми первісної культури, чи чотири правила арифметики. Я навіть вирішив податися за розв'язанням цієї проблеми до Олекси, але вчасне згадав, що то даремна річ, що мені не пощастить відкрутитися від первісної культури, що ніякими мурами з таблиці множення тут не захиститися, і через те я одійшов від дверей Олексиного кабінету.

Бібліотека повіткому складалася з реквізованих поміщицьких книжок. Реквізовані шафи стояли вздовж стін і крізь позапорошені шкла тмяно горіли золочені корінці многомудрих томів. Книжки не вмішувались у шафах, лежали на вікнах, на підлозі по всіх закутках великої кімнати.

Тут ніколи не провітрювалося, кімната дхнула порохом, книжками мишами і людським знанням.

Чорнява дівчина — бібліотекарка намагалася до ладу привести ці скарби, але те було даремно намагання. Вона бралася заводити книжки до каталогу, обтирала сіренькою ситчиковою ганчіркою

порох з палітурок, розгортала книжку й завважала, що то дуже цікавий роман. Вона прочитувала перші рядки й не могла відкласти книжки, доки не закінчувала її читати. А що читала вона зі смаком, обмізковуючи кожну романтичну ситуацію, загляблювалась у психологію героїв, співчуваючи скривдженим і неадекватним, — читання однієї книжки забирало в неї найменше три дні. Одне слово, з певністю можна сказати, що поки вона бралася заводити до каталогу третю книжку, на передніх двох встигав завестися грубий шар пороху.

— Чи немає у тебе чогось з первісної культури? — звернувся я до чорнявої дівчини.

Вона здивовано скинула на мене довгими віями й почала нищпорити в каталозі. Мені з перших кроків не щастило — вона заволодила книжки до каталогу саморобним бузиновим атраментом і пасмо її, досить таки незрозуміле, вже встигло видвісти і зітертися.

— Тут не можна нічого розібрати, — прошепотіла вона, вжахнувшись. Я нахилився над каталогом, щоб допомогти їй. Чорне пасмо її шовкового волосся залоскотало мені щоку. Я теж нічого не міг розібрати в каталозі.

— Доведеться шукати в шафах, — зідхаючи, швиденько одхилився я.

— Я тобі допоможу, — згодилася дівчина.

І ми вперше розкрили вікна книгозбірні. Не дворі буяла весна, вітерець залітав у кімнату і шарудів у папірцях на столі.

Скільки мудрости було в цьому весінньому подуві вітру, що залетів до непровітрованої книгозбірні, де чорноволоса дівчина не могла дати собі ради з поміщицькими скарбами. Які ми вдячні були йому. Ми задихалися від повноти своєї молодости, гасло „від куцака до Маркса“ п'янило нас, і ми, озброєні ганчірками, стали перетирати палітурки оправлених у шкіру томів.

Але робота наша дуже мляво посувалася вперед, можна навіть сказати, що вона не зрушила з мертвої точки, бо якимось щоразу, коли ми простягали руки до однієї книжки, її смугла ручка з плямочками бузинового саморобного атраменту на кінчиках тендітних пальців опинялася в моїх пальцях. Звичайно, це було на одну мить, потім ми знову смирно сиділи на підлозі, говорили про поточні завдання організації і я сумно вихвалявся своїм новим навантаженням з первісної культури. По тому ми важко зідхали й знову хотіли братися до роботи, але цього разу її чорнявий локон крутився коло моїх губів. Тоді ми мовчки вирішили, що будемо розбирати кожний окрему шафу. Хвилин з десять робота кипіла, але потім якимось трапилося, що ми знову стояли коло однієї шафи й ніяково усміхалися коли наші руки випадково сходилися на палітурці творів імператриці Катерини II Великої...

... Імператриця Катерина Велика нічого не писала про первісну культуру. Вона жирувала з численними своїми фаворитами й гралася в освічений абсолютизм. Через це ми бралися на дальші розшуки.

На другий день наших розшуків дівчина сказала:

— Буржуазія не цікавилась питанням культури, вона визискувала трудящих і жила, як паразит. Ми нічого тут не знайдемо.

Я пробував їй заперечити, наводячи аргументи на доказ того, що буржуазна культура утворилася з крові й поту експлуатованих трудящих, але вона зробила з цього катастрофічний висновок, що в такому разі буржуазна культура є культура пролетарська.

Того ж таки дня мене зустрів Олексє і нагадав, що до першої моєї лекції лишається три дні й що я мушу йому подати тези. Ця новина так приголомшила мене, що я не спав ніч, а на ранок стримголом кинувся до бібліотеки. Чорнява дівчинка вже чекала на мене. Я розповів їй про тези й ми обоє засумували,

Але ми вперто шукали книжку з питань первісної культури. Все що найменш нагадувало нам цю дійсно нужденну й малопринадлежну добу в історії людства, ми одкладали на вікно, але, як потім виявлялося — жодна з книжок для мене не підходила. Частина була написана німецькою або французькою мовою, і єдине, що ми могли об'єднаними зусиллями в тих книжках розібрати, було слово культура в наголовку.

Інші книжки нас не задовольняли через те, що автори присвячували свою працю генералам, великим князям, а то й коронованим особам.

— Підлабузники... — Вирішили ми не користуватися з цих праць.

І саме тоді, як це і завжди буває, коли ми втратили рештки надії знайти щось підходяще, ми натрапили в темному закапелку найдалшої шафи десять томів Гельмгольтової „Історії людства“, і навіть зойкнули від несподіваної радості.

Цілий день забрало в нас переглядання малюнків, що їх таки чимало було в дев'яти грубезних томах. Нас уже не задовольняло повітря, що щедро лилося в навстяж розчинені вікна бібліотеки, нам було по п'ятнадцять років і, хоч Гельмгольт був ілюстрований, але ж заводитися з ним краще було десь на вільні, волі, а не в цій марудній бібліотеці, де навіть весняний вітерець не міг розігнати мишачого запаху.

Ми підхопили Гельмгольта й почимчикували до міського парку. І треба вам сказати, що ніхто так ніжно не притискував Гельмгольта до грудей, як ми; ніхто так ніжно не голубив його сап'янових корінців, ніхто таким закоханим очима не дивився на золотом вибите німецьке прізвище на палітурці...

Я простелив на молодій траві свою сіру шинельку, ми вместилися поруч і стали перегортати сторінки, зупиняючись на малюнках більш, ніж того вимагало від нас відповідальне і складне завдання.

Друзі дорогі! Скільки тих блискучих малюнків було в дев'яти томах — важко собі уявити. Були малюнки в тексті, штрихові кліше і фотографії, взяті на сітку, були фототипії на окремих аркушах і, нарешті, були кольорові естампи, відокремлені від тексту найтоншим цигарковим папером. Без сумніву тут було, на чому зупиняти свій зір п'ятнадцятилітнім комсомольцям, особливо, коли цю книгу

надруковано дрібнесенькими літерами і важко второпати, що саме треба вчитати за три дні з цих дев'яти томів, хоч тобі й допомагає чорноволова дівчина з смуглими рученятами, заплямованими саморобним бузиновим атраментом.

Коли я зауважив, що в книгах багато цигаркового паперу, між нами виникло маленьке непорозуміння на ґрунті ставлення до того ж таки чудового паперу... Я цілком логічно доводив своїй товаришці що малюнки видруковані вже давно, фарба на них протряхла, ось вона може помацати рукою, щоб пересвідчитися, вона зовсім не береться — й тому цигарковий папір надаремно лежить у книзі, треба його звідти видерти й презентувати нашим куріям, що скручували цигарки з газети, або з губкомівських тез, — і те, і інше, на мою думку, шкідливо впливало на їхні організми, так потрібні для революції. Чорноволова моя дівчина обурювалася від цих еретичних зазіхань на бібліотечне майно і доводила мені, що треба бути культурним, що мені бракує культури...

Тут ми знову згадували за культуру, і знову безнадійно перергортали сторінки дев'яти томів.

Надійшов вечір, ми зголодніли, треба було рушати додому. За ці недовгі дні ми такими великими друзями стали, ніби вік звікували разом, і так добре одне одного знали, що одному варто було помислити про щось, як інший вже згадував його думку. Побравшись за руки, ми вирушили до міста й зустріли Олексу.

— Пам'ятай, що тобі залишилося два дні... Як твої справи—сказав мені Олекса. — Тези готові?

Я, згубивши очі, почав нишпорити по кешенях, шукаючи мітичних тез. Моя товаришка дивилася своїми зляканими очима то на мене, то на Олексу й чекала розв'язки.

— Я оце саме хотів їх тобі подати... промимрив я червоніючи — Кхм, де ж вони запропастилися... От біда! І для чого це в людини буває стільки кешень не розумію?..

Мій вигляд нічого не сказав Олексі й за хвилину ми з чорнявою, знову побравшись за руки, йшли до міста. Я ж казав, що ми були друзі, тому ми весело сміялися над цією пригодою з тезами й на всякі лади обговорювали її смішні подробиці.

— Як ти йому сказав?! — сміялася моя товаришка, і я теж заходився сміхом, повторював:

— Мабуть, я їх забув у комуні, не могли ж вони загубитися...

А найбільше книжки — така сила солідних розміром книжок — дуже вплинула на Олексу.

Так ми сміялися, йдучи до міста, бо ми ж були наче споконвічні друзі, але всеж такі щось виняткове й дивне було між нами, що примушувало нас часом змовкати на півслові й, глянувши одне на одного, відвести погляд і, байдуже зідхнувши, переводити несподівано розмову на сторонні речі, що нам впадали на око.

Так легковажно й безжурно проводили ми час тоді, коли організація викинула гасло „вчитися навчаючи і навчаючись навчати“ — і мені випало бути одним з піонерів цієї великої кампанії, що

розтяглася потім на багато років і в умілих досвідчених руках стала могутньою зброєю.

Але такі реві завжди приходять на думку потім, тоді весняний вітерець підхопив нас, як два аркушки біленького паперу, і закрутив, завихрив, затуманив нам розум і волю, весняний вітерець нашого хлоп'яцтва, п'янкий і безтурботний...

Голодна молодість горіла в наших поглядах того дня, коли ма-ла відбутися моя перша лекція. Ми знову завіялися до парку. Ми вибрали собі затишний куточок під старезним високим дубом, що нахилив потужне вузлувате, як пальці старого діда, гілля просто в пахучий ярк. Ярк прорізував старий парк і на дні його з камінця на камінець бігла прозора й холодна вода, прозора, як наша молодість, і холодна, як спогади про неї.

Ми зовсім не могли читати.

Між вузлуватим сплетінням дубового гілля горіло весняне небо. В ярку розквітали трави. Чорноволоса дівчинка сиділа коло мене, й рука її лежала в моїй руці. Ми дуже мало говорили, здається, що ми навіть десять слів не вимовили за весь день, аж поки зглянулись, що вже вечоріє. Тоді вона злякано прошепотіла:

— Тобі ж сьогодні лекцію читати...

Як гаряче закалатало моє серце, ніби зовсім зупинилось на мить, а потім знову застукало швидко—швидко, швидше, ніж я став перегортати сторінки історії людства, в марній надії щось запамятати, знайти хоч одне слово, що за нього можна було, зачепитися. З ярка виходив вечір і струмок на дні його глузливо щось бурмотів. Це ж там, у повіткомі вже зібрався гурток, товариші з четвертого держмлина і механічних майстерень уже чекають, я зовсім забув про них. Я навіть не думав про них цілі дні, з якої причини—мені соромно й тепер признаватися, але це історичний факт, і я не можу його обминути. Я заслугував на привселюдне каяття і можете мені призначити яку завгодно кару. Я навіть боявся згадати про те, що, мені вже треба йти. Тоді моя чорноока товаришка закрила книжку, прийнявши мою руку з випадкового малюнку, що кинувся мені в вічі—це був Бенарес над Гангом, чудові будови втопали в соняшному сьйві, сходи йшли до води, на сходах сиділи жінки в сліпуче білих убраннях, у річці обмивалися стрункі, смагляві індуси, а на березі палали вогнища, то горіли трупи мертвих.

— Йди,—сказала моя товаришка таким голосом, що його чуєш тільки раз на життя. І вона поклала мені під руку том „Історії людства“, саме той, що я оце дивився на нього.—Йди,—прошепотіла вона і поцілувала мене в губи...

І вже її не було. Як вона швидко зникла, підхопивши решту томів Гельмгольца; я навіть і не бачив у який бік вона побігла.

І яка самовпевненість народилася в моєму серці в ту ж мить. Як прудко біг я до повіткому, притиснувши до грудей „Історію людства“. Як радісно сяяли мої очі, коли я вскочив у кімнату, де вже чекали товариші з четвертого держмлина та механічних майстерень.

Олекса зустрів мене вигуком:

— Ти акуратист! Ми думали, що ти запізнився...

Він навіть не спитав за тези. Я мусив підійти до столу, покласти „Історію“ людства“ і розгубитися. Товариші — їх було чоловіка з двадцятєро — зсовували стільці, вигідно вмощувалися, кахикали й готували олівці та зошити.

Де поділася моя самовпевненість, де поділася моя сила волі і неухильна віра в мою зорю, що неодноразово вивозила мене з ще більш складних історій, ніж оця історія людства? Я стояв розгублений і на знав з чого почати. Я не міг знайти жодного слова, що мало б бажання впасти мені з язика, всі слова склали змову проти мене, вони дико крутилися в мене в голові і лише двоє виринало з моря дикого хаосу — „первісна культура“. А про неї, якраз я нічого й не знав. Я зводив очі до стелі й по тому починав дивитися на підлогу, я блукав очима по стінах й виглянув у вікно: вулицею до повіткому наближалася моя чорноволоса товаришка, вона несла решту томів „Історії людства“, вона згиналася під вагою „Історії людства“ і в моїй пам'яті яскраво викликала спогад про перший поцілунок, що ним обдарувала мене дівчина прийнявши руку мою з книжки, розгорнутої на тій сторінці, де Бенарес над Гангом купається в золоті індійського сонця.

Я рішуче розгорнув „Історію людства“, знайшов Бенарес і, високо піднявши малюнок, показав його своїм здивованим слухачам.

— Ось ви бачите перед собою первісну культуру. Річка звється Ганг, а місто Бенарес. Так і можете записати, я відповідаю за свої слова. Це все разом знаходиться в Індії. Індія — великий півострів на азійському суходолі. Там живуть індуси. Культура у них перевісна. Справді, ви подумайте, ось двоє купаються в річці, а річкою пливе мертвяк, це ви можете бачити з того, що в нього очі закриті. Може мертвяк хорів на холеру — в Індії це часто буває... Від цього може бути пошесть. Культурні люди так не роблять.

Надаремно я в ту мить не глянув на Олексу. Може, я саме тут спинив би свою лекцію. Але я дивився на двері кімнати, передчуваючи, що ось-ось вони відчиняться і зайде моя товаришка. Вона дійсно зайшла, що надало мені ще більше сили, і я продовжував.

— Тепер дивіться далі...

Мої слухачі зацікавлено повитягали голови до малюнка, а я кожному підкосив його й пропонував дивитись.

— Ось вони розклали вогнище і палять трупи. Хіба культурні люди палять трупи? Та не в цьому справа. Ці індуси ховають свою матір, а хіба хтось з них плаче? Ніхто жодної сльози не пустив. Вони дикуни і їм не шкода.

В цю мить залунав голосний, дзвінкий, й непідроблений сміх, я зупинився на півслові, глянув, — аж то сміялася моя товаришка, вона аж заходилася, сльози бігли їй по щоках, вона витирала їх кулачком і реготалася чим далі дужче... І не тільки вона реготалася. Всі мої товариші почали реготати. Всі хлопці й дівчата з

четвертого держмлина і механічних майстерень реготалися, неса-
мовито гупаючи ногами об підлогу, щоки їм трусилися од сміху.
Олекса навіть почав потихеньку визгати, отак—і-гі ха-ха-ха-ігі-ігі...

Я стомлено заквив книжку, поклав її на стіл, а сам одійшов
до вікна. Така серйозна тема, а вони регочуться... Чудаки. Не ро-
зумію...

Аж ось тут підвівся Олекса:

— От гам, — інтелігентний хлопець, — сказав він, стримуючи
сміх і стукаючи олівцем по столі, — доручай йому робити лекції...

— Лекції! — заревли хлопці й дівчата, і кімната знову втопилася
в зливі реготу.

Але мені не хотілося сміятися... я потихеньку вислизнув з
кімнати і зник на чонівському сіновалі. Туди рідко хто навідувався,
і я міг досхочу плакати від сорому й ганьби. Я навіть добре за-
снув, наплакавшись, а прокинувся від того, що чиясь ніжна рука
гладила мені волосся... Як вона знала, що я тут?

— Вибач, що я сміялася... — прошепотіла вона, і ми злізли з
сіновалу.

Благословлялось на світ і ми, побравшись за руки, пішли через
місто. Я провів її додому, а сам, не насмілюючись прийти до ко-
муні, повернувся на сіновал і заснув, як убитий...

23-IV-32.

Харків

